

ODNOS JAVNOSTI PREMA ISELJAVANJU IZ DALMACIJE
OD 80-IH GODINA 19. STOLJEĆA DO PRVOG
SVJETSKOG RATA

Ljubomir Antić

Govoreći o Dalmaciji u ovom razdoblju mislimo na političko-teritorijalnu jedinicu koja je postojala za vrijeme druge austrijske uprave, tj. od 1814. do 1918. Ona je obuhvaćala bivše mletačke pokrajine Dalmaciju i Albaniju (Boku Kotorsku) te Dubrovačku republiku, s površinom od 12 840 četvornih kilometara. Na tom prostoru prema službenim popisima živjelo je između 415 638 (1857) i 645 604 (1910) stanovnika, odnosno 32—51 na četvornom kilometru. U strukturi tla najviše su participirali pašnjaci (594 000 ha) i šumska zemljišta (380 000 ha), dok je pod kulturom bilo 268 700 ha.

U sklopu promjena koje su u političkom životu Monarhije nastupile nakon pada Bachova apsolutizma (1859), Dalmacija je dobila zemaljski sabor (1861) i zemaljsko namjesništvo (vladu) sa sjedištem u Zadru. Nakon otvaranja Sabora i stanovite liberalizacije političkog života, na političkoj sceni Dalmacije dominira sukob »narodnjaka« i »autonomaša«. Bitne odrednice njihove politike jesu: ujedinjenje Dalmacije s ostalim dijelom Hrvatske (»narodnjaci«), odnosno njezin samostalni život kao austrijske pokrajine (»autonomaši«). Složenost i oštrinu sukoba uvjetovale su ove činjenice: 1. Pristalice »autonomaša« regrutirane su pretežno od građana koji su se nakon ujedinjenja Italije smatrali pripadnicima talijanske nacionalnosti te od Hrvata i Srba koji su simpatizirali s talijanskom kulturom i govorili (ili se barem trudili da govore) talijanskim jezikom, dok su pristaše »narodnjaka« bili uglavnom Hrvati. (Osobito od austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878.) 2. »Autonomaši« su potjecali iz građanskoga i veleposjedničkog sloja, dok su »narodnjaci« bili pretežno težaci te inteligencija proizašla iz tog sloja. Sukob je prema tome imao nacionalni i klasni značaj. Naglasak je ipak bio na prvom, što zagovara činjenica da ni jedna stranka nije imala socijalni program.

Od godine 1870. većinu u Saboru imala je Narodna stranka a smatra se da je hrvatski narodni preporod u Dalmaciji, što ga je ona predvodila, završen pobjedom »narodnjaka« u Splitu godine 1882.

Dalmacija je u to vrijeme izrazito zaostala zemlja. Prometno je slabo povezana, osobito sa zaleđem, trgovina je nerazvijena a industrije gotovo i nema. U takvoj situaciji kapital se sporo akumulirao, a ono malo akumulacije (s veleposjeda npr.) ulagalo se u zemlju ili lihvarenje. Osnovna grana gospodar-

stva jest zemljoradnja a dominantan agrarnopravni odnos jest kolonat. Na vrlo usitnjenom posjedu uzgaja se vinova loza, i vino je osnovni proizvod.

Ovakvoj gospodarskoj strukturi odgovara i struktura naselja. Većina stanovnika živi na selu, dok ih je u gradovima (14) i trgovištima (44) samo 44 440.

Očito je da su ovako zaostalom gospodarstvu bile nužne investicije sa strane. One su međutim izostajale jer novčari i poduzetnici iz ostalog dijela Monarhije nisu vidjeli interes za ulaganje u sirovinski siromašnu zemlju a država nije intervenirala zbog globalnog opredjeljenja prema Dalmaciji kao geostrateškom području. Pokazalo se dakle da se gospodarska i politička nemoguć Dalmacije međusobno uvjetuju, a to ju je osuđivalo na trajno životarenje.

Velika napućenost na maloj površini obradive zemlje, nemogućnost pri-vrede da prihvati višak poljoprivrednog stanovništva, kriza u proizvodnji i plasmanu vina, nezadovoljstva političkim položajem te gotovo nepostojanje iseljeničke politike i zakonodavstva, uvjetovali su da se mnogi dalmatinski težaci odlučiše na iseljavanje u prekomorske zemlje. Upravo na početku razdoblja koje obrađujemo ono poprima masovni karakter s neprestanim porastom sve do prvog svjetskog rata. Ta se pojava snažno odražuje kako na opću populacijsku situaciju (manjak muškaraca i mladih ljudi sa svim reperkusijama) tako i na sudbinu mnogih i mnogih obitelji i pojedinaca. Baš zato ona je izrazito prisutna u javnom mnijenju i nije mogla ostati bez svog mjesta u dalmatinskom novinstvu čiji se razvitak upravo poklapa s masovnim iseljavanjem iz Dalmacije.

* * *

Glavno vrelo za istraživanje odnosa javnosti prema iseljavanju bit će nam dakle novinstvo koje je zbog tehnologije komuniciranja u ono vrijeme bilo glavni medij preko kojeg je javno izražavano mnijenje. Analizirat ćemo pisanje ovih listova: NARODNI LIST (Zadar), HRVATSKA RIEČ (Šibenik) te PUČKI LIST i ZADRUGAR (Split). Citirat ćemo još neke domaće, kao i listove naših iseljenika. Knjiga o problemu iseljavanja u to vrijeme još nema (osim nekoliko naslova koji se bave iseljenicima u zemljama useljenja), jedino je vrijedna pažnje brošura NAŠE ISELJENIČKO PITANJE, tiskana u Splitu 1913. Od institucija u Dalmaciji iseljavanjem se bavio jedino ZADRUŽNI SAVEZ u Splitu.

Pisanje novinstva o iseljeničkoj problematici možemo podijeliti u tri skupine:

1. Pisma iseljenika redakcijama. U inače oskudnoj građi za povijest iseljeničtva ona su dragocjen izvor iz kojeg stječemo uvid u život pojedinih iseljenika i naših iseljeničkih kolonija. Iseljenici su se dosta često javljali redakcijama (a to govori da se domaći tisak i čitao u iseljeničtvu) a osobito NARODNOM¹ i PUČKOM LISTU.

¹ Vidi o tome Lj. Antić, Zadarski Narodni list do 1918. i iseljeničtvo iz Dalmacije, Zadarska revija, VI, 1983, 677.

2. Napisi u kojima se iseljenici pozivaju u razne akcije. Iseljenici su se često na poziv novina uključivali u razne akcije kojima je svrha bila pružiti pomoć (materijalnu i moralnu) pojedincima ili narodnim institucijama u domovini.² Osobito su široke razmjere imale akcije iseljenika za pomoć ugroženima u Hrvatskoj za vrijeme narodnog pokreta 1903—1904, Srbiji i Crnoj Gori za vrijeme balkanskih ratova te pomoć Jugoslavenkom odboru u Londonu za vrijeme prvog svjetskog rata.

3. Napisi koji su izražavali stavove o iseljavanju kao problemu. To je tema ovog rada u kojem ćemo pokušati prikazati i analizirati stav javnosti prema: a) iseljavanju kao narodnom i društvenom problemu, b) negativnim i pozitivnim stranama iseljavanja.

* * *

Nakon nekoliko vijesti i iseljeničkih pisama NARODNI LIST u broju od 31. siječnja 1883. prvi put donosi napis u kome iznosi svoj stav o iseljavanju promatrajući ga problemski:

»Od nekoliko vremena mladež iz Dalmacije na jata hrli u Ameriku. Iz samog Starigrada pošlo je ove zime za Kaliforniju do 50 čvrstih mladića. Ovom iseljavanju kažu, da je prvim uzrokom glas, koji se je uobće kroz narod u Dalmaciji, pronio da će brzo Austrija imati veliki rat, te da je bolje na vrijeme spasiti glavu u dalekim krajevima.³ Kao drugi uzrok navadljaju se preslabe cijene buhača, koji je prošlih godina bio izvanredno poskupio. Žalit je za svako što najbolje radišne sile ostavljaju našu zemlju, koja još u sebi krije mnogi izvor blagostanja i bogatstva. Župnici i učitelji dobro bi uz to učinili napućivati narod, kako su viesti o ratu barem zasad neosnovane, i kako nitko, ni sami carevi neznadu što će budućnost donijeti.«

I površna analiza ovog teksta, koji dok je pisan i nije imao pretenzija da bude komentar, upozorava na nekoliko problema. 1) Već 1883. iseljavanje je masovna pojava (»na jata /se/ hrli u Ameriku«). 2) Iseljenici su mladi muškarci (»čvrsti mladići«). 3) Uzroci su iseljavanja izbjegavanje vojne obveze, a što implicira negativan odnos prema državi, te niska cijena buhača⁴ — dakle težak

² O ulozi novinstva u iseljeničkim akcijama. I. F. Lupis Vukić pisao je: »Kad čitate da su iz Južne Amerike, iz Južne Afrike, iz Nove Zelande itd., naši ljudi poslali dar za društvo 'Sv. Ćirila i Metoda', ili za koju drugu narodnu potrebu — znak je, da u tu koloniju zalazi koja domaća novina. Osobito se rado čita 'Narodni list' i 'Pučki list'.« I. F. Lupis Vukić, O iseljavanju našeg naroda i o Americi, Zadar 1910, 31.

³ Glasine o ratu u to vrijeme vjerojatno su u svezi s potpisivanjem Trojnog saveza između Njemačke, Austro-Ugarske i Italije (Beč, 20. V 1882). Naime, nasuprotno njemu, stvoren je uskoro (1883) suparnički Dvojni savez između Rusije i Francuske.

⁴ Buhač se mnogo uzgajao u Dalmaciji. Bio je vrlo tražen, jer se njegov cvijet upotrebljavao kao sredstvo protiv gamadi.

materijalni položaj. 4) Iako ne govori eksplicitno, stav pisca⁵ prema iseljavanju očito je negativan. 5) Uzrok iseljavanju jest doduše težak materijalni položaj — on međutim nije uvjetovan siromaštvom zemlje »koja još u sebi krije mnogi izvor blagostanja i bogatstva« nego očito lošom ekonomskom politikom zbog koje je npr. cijena buhača naglo pala.⁶ 7) U zemlji nema institucija koje bi se bavile ovim problemom kad mladiće od iseljavanja treba da odvrćaju župnici i učitelji.

Svi napisi u dalmatinskom tisku koji će nakon ovoga slijediti, gotovo će na isti način tretirati problem iseljavanja.

Ipak, na sljedeći komentar o iseljavanju čekat će se preko sedam godina. Bit će to zreo članak u kojem će se težište staviti na uzroke iseljavanja. Autor će polemizirati s jednim napisom u DALMATINSKOJ SMOTRI⁷ koji je uzroke iseljavanja tražio u nekim perifernim motivima. U nepotpisanom komentaru⁸ pod naslovom Seljenje u Americu i vlada⁹ tiskanom u NARODNOM LISTU 30. srpnja 1890. je stajalo:

»Službeno glasilo dalmatinske vlade zabrinuto je radi seljenja u Americu, koje sve više preotimlje mah u Dalmaciji.

Doista nije dobar znak kad narod u većem broju ostavlja svoju domovinu, da se izlaže neljzvestnoj budućnosti i stotini nevošnjam s kojim je skopčano življenje u tuđini. Tu mora biti po sriedi ne mali uzrok, kakva težka rana, koja ga žulja i peče, te neka mu se smiriti na svojoj omiljenoj postojbini.

Vladina »Smotra« misli, da seljenje iz Dalmacije pobudjuje čežnja za pustolovinom, pomama da se udovolji tobožnjim nuždam, koje čovjek sam sebi stvara.

Činjenica da se vladino glasilo kruto vara kad tom ponižujućem uzroku pripisuje seljenje iz Dalmacije, te smo dužni odlučno poreći ga. Naš hrvatski narod, po svojoj čudi, nije Bogu hvala, pustolov ni u svojim čežnjam pomaman! Seljenju iz Dalmacije uzroci su puno ozbiljniji, i mi vrlo žalimo da ih vladina »Smotra« nevidja ili ih lakoumno krije.

U nas osobito sele primorci, i to osobito one ruke, koja je prije prilično živila pomorstvom i malom trgovinom. Seoba za Americu, mal da ne nepoznata je zagorskom težaku u Dalmaciji. On najviše seli u Slavoniju, i to samo onda kad ga ljuta nerodica snadje, il kad ga okrutni kamatnik sasvim oguli i raspođjene.

⁵ Članak je vjerojatno napisao urednik Juraj Blankini koji se kao novinar te zastupnik u dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću u Beču mnogo bavio iseljeničkim problemom. Od svih političara u domovini, njemu su se iseljenici najčešće obraćali. O tome vidi Hrvoje Morović, Iz korespondencije Jurja Blankinija, urednika Narodnog lista (1892—1915), Radovi Zavoda JAZU u Zadru, XXVI, 1979.

⁶ Dalmatinsko gospodarstvo mnogo je više pogodila tzv. »vinska klauzula«, koja je bila sastavni dio trgovinskog ugovora što su ga 1891. sklopile Austro-Ugarska i Italija. O tome vidi Ivo Perić, Vinska klauzula u pretposljednem trgovinskom ugovoru između Austro-Ugarske i Italije i njene posljedice, Rad JAZU, 375, Zagreb 1978, 239.

⁷ Dalmatinska smotra je prilog listu Dalmatinski objavitelj, koji je službeno glasilo dalmatinske vlade. Taj broj lista nismo pronašli u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.

⁸ To je gotovo redoviti slučaj u ono vrijeme u dalmatinskom tisku.

⁹ »Amerika« je u ono vrijeme opći pojam kojim su se označavale sve zemlje u koje su selili naši ljudi. Točni nazivi zemalja imigracije navodili su se kad je to bilo neizbježno.

Vlada, koja je zapustila našu jednom cvatuću mornaricu, koja nije ni prstom makla, da ju od propasti pomogne spasiti, ko što se postaraše za svoje druge države; koja nije ništa učinila da podigne zemljišnu veresiju na uzbek kamatništvu — ovdje će naći glavni uzrok seljenju iz Dalmacije.

Drugim su uzrokom bez sumnje teški vojnički zakoni, kojim se slobodna čud naših mladića mučno podlaže. Ovi blaženi zakoni tako su pak nespretno udešeni za naše odnošaje, da sile na nepovratak u domovinu one, koji su i izpunili vojničku dužnost. Dosta da momak ne dođe iz Amerike... na vježbe, da se nepovrgne kontroli itd., a da je odmah smatran bjeguncem, te ako se povрати, mora se uzvrnuti teškim kaznama i dosadama. S ovog pogleda vlada bi bila dužna ublažiti vojnički zakon, i udesiti ga prema životu pomorskog pučanstva, koje uz najbolju volju ne može iz daljine udovoljiti nekim pustim formalnostima.

Dakle uzroke iseljenju vlada će naći u velikim poteškoćam, koje se stavljaju pučanstvu u proširenju goitbe loze, koja je, može se reć, jedini izvor življenja, osobito po otocima i primorju. Poviest krčevina u Dalmaciji ima vrlo ružnih stranica, i uz sve poštovanje šumarskom zakonu, neke bezsmislene odredbe nemogu se nikako opravdati. Nek nam osobito radišni Bračani kažu, jel tako!

Preveć bi na dugo pošli, kad bi stali prebirati sve druge manje uzroke s kojih naš narod seli sve to više u Ameriku.

Vlada, koja se s tog seljenja pohvalno pokazuje zabrinuta, nek stavi ruku na prsi, i nek razmišlja. što je ona učinila da ovom dobrom pučanstvu olakoti življenje na svojoj kući. Gdje su nam željeznice, koje je sagradila? Gdje su nam vode, koje je uređila? Gdje obrti, trgovina, promet, vjeresijski zavodi, koje je promaknula? — Ne, ne vlado! Ne seli naš narod od objesti, il pomame za pustolovinom, već od nevolje ljute! Vršiš revnije, al puno puno revnije veliku zadaću možne države i prema ovoj zapuštenoj zemlji, a iseljenju neće već biti ni traga.◀

Pisac je očito upozoravao na prave probleme. No na jednoj su strani bili argumenti a na drugoj moć. Kao i obično u takvoj prilici, potonje ne ustupa pred prvim, a konkretna posljedica toga bijaše zabrana »razširovanja« navedenog članka.¹⁰ Je li kazna bila djelotvorna ili je urednik doista uvidio da je u komentaru gledao samo na crnu stranu iseljavanja — u svakom slučaju ova se tema neko vrijeme ne pojavljuje u listu, a kad se 29. listopada pojavila, problem se pokušava promatrati i s druge strane. NARODNI LIST između ostalog tada će pisati:

»...Poznajemo mjesta, gdje se posagradilo kuća, oživilo obitelji, obradilo zemalja, isplatilo dugova, a to sve sa novcem poslanim iz Amerike.

Sa svih ovih razloga, u nekim predjelima naše Dalmacije, seljenje je korisno i potrebno. Mi poznajemo mnoge obitelji, kojima više vriedi ono, što im sin pošalje kroz godinu iz svijeta, nego li sva ljetina; ko što znademo, da ako se po mnogim

¹⁰ Odluka o zabrani je glasila: »U ime N. V. Cesara! Pokrajinski sud u Zadru, kao nadležni tiskovni sud, (...) odlučio je: da sadržaj uvodnog članka 'Seljenje za Ameriku i Vlada', (...) sačinjava zločin smetanja javnog mira (...) te stog potvrđuje zapljenu časopisa i naredjuje zabranu svakog daljnjeg razširivanja zapljenjenog članka, naredjuje uništenje zapljenjenih primjeraka i onih koji bi unaprijed zaustavljeni bili, i razstavljenje dotične tiskopisne sprave. (...) Razlozi: Vidjevši da se, sadržajem zapljenjenog članka, uznastoji razdraživati na mržnju i preziranje proti državnoj upravi austrijskoj u Dalmaciji, te da se u istom nahode obilježja zločina smetanja javnog mira, predvidjeno po paragrafu 65 a K. Z. osudjeno kao u današnjoj odluci.« Vidi Narodni list, 20. VIII. 1890.

našim primorskim selim, danas vidja po kućam i uredna postelja, i sjedalica i neka udobnost, to je najviše zahvaliti onim, koji dolaze iz svijeta, te u svoje kuće unesu red, pa i veće nastojanje za radom i štednjom.«

A koje su negativne strane iseljavanja? Tisak koji uglavnom negativno piše o iseljavanju rijetko konkretno upozorava na njegove negativne posljedice. One kao da se podrazumijevaju, a pretpostavljamo da se mogu svesti na one navedene u šibenskoj HRVATSKOJ RIEČI od 6. prosinca 1905:

»...Nu tim više upada u oči šteta, koju njihov (iseljenički, op. Lj. A.) gubitak nanaša pokrajini, a osobito otocima, na kojima je već izseljavanje urodilo zlokobnim posljedicama. Niti najsićušniji težački posjed, a takovih žalibože ima najviše, nije kađar obaviti zamašniju poljsku radnju bez sudjelovanja skupih nadničara,¹¹ koji osobito za vrijeme jematve znadu poplaviti čitava sela; ribarske se ladje nisu u stanju opremiti na lov srdjela domaćom momčadi, već se i tu zahtieva tuđja pomoć koja guta dobar dio privrede...«

Dakle u prvom redu kao izravna posljedica iseljavanja navodilo se smanjkanje radne snage. U daljnju razradu ove posljedice («starenje» populacije, smanjenje nataliteta itd.) nije se ulazilo. No to se podrazumijevalo, što se vidi i iz ovih stihova koje je 1912. napisao povratnik iz Australije Vicko Mišurac iz Prvić Šepurine kod Šibenika: »Tako naša mal'da ne sva sela / Bez mladosti ostadoše cijela, / Otidjoše valjani muškarci, / Ženske, djeca, ostaše i starci.«¹²

Stavovi javnog mnijenja u Dalmaciji o iseljavanju kretali su se uglavnom oko uzroka i ocjene posljedica. Potkrijepit ćemo to sa još nekoliko primjera. NARODNI LIST u broju od 16. rujna 1898. upozoravao je na pozitivnu stranu iseljavanja pišući: »...Da nema Nove Zelande, i danas makarsko primorje i mnogi otoci srednje Dalmacije skapavali bi od glada.« Je li iseljavanje »dobro ili zlo«, pitao se iseljenik Nikola Štambuk iz Punta Arenasa u Čileu. U pismu koje je uputio splitskoj SLOBODI 10. veljače 1906, a ova ga tiskala u broju od 28. ožujka, on spominje pozitivne strane iseljavanja »za narod i pojedinca«. To dokazuje primjerom Italije koja je financijski ojačala upravo zahvaljujući novcima koji su stizali od iseljenika. U nastavku piše:

»Kad bi se naših Dalmatinaca i Hrvata iselilo u svijet 5. dio cijelog stanovništva ili ti 5 do 6 stotina hiljada, to bi bilo kao 10. dio Talijanaca emigranata. Za 20 godina ovi bi naši donijeli i poslali u domovinu milijardu šest stotina milijuna kruna. Stavimo, da bi ih se jedan dio raznarodio i propao, pa što bi to smetalo? Ili zar ne bi više vrijedilo Hrvatskoj i Dalmaciji one stotine i tisuće imućnika, slobodnjaka, izobraženjaka što bi došli iz Amerike, nego li 200.000, pa i više siromaha robova, divljaka?«

Ovaj iseljenik na problem gleda isključivo utilitarno — domovina može samo dobiti od iskustva povratnika što su ga ovi stekli u zemljama mnogo više civilizacijske razine. Ovo nije osamljen slučaj da se i sami iseljenici bave pro-

¹¹ Nadničari su dolazili iz Dalmatinske zagore.

¹² Vicko Mišurac, Pjesma o biedi i nevolji dalmatinskog seljaka i življenje u Zapadnoj Australiji (Western Australia), Šibenik 1912, 8.

blemom iseljavanja. Dapače, takvih je dosta, kako na stranicama domaćeg tiska tako i na onima iseljeničkog. O koristi koja se može imati od iseljenika piše i list DOMOVINA iz Punta Arenasa,¹³ no za razliku od prethodnog mišljenja pisac isključivo upozorava na korist koju ima Austro-Ugarska. Ističući najprije da je Monarhija godine 1913. imala 850 milijuna kruna deficita, on u članku Tko je spasio Austriju od državnog bankrota u broju od 29. ožujka 1914. piše:

»A ipak do državnog bankrota nije došlo, nasuprot državni troškovi i potrebe sve više rastu, tako da je za buduću godinu država najavila tako ogromne novčane zahtjeve, kao nikad prije. Odkud dakle crpi država potrebna sredstva da zakrpi tako strašnu bilancu?

Odgovor na ovaj upit izgleda paradoksalan i nevjerojatan, ali ipak odgovara istini, Austriju spasiše od državnog bankrota... njeni iseljenici!

Novac što ga je Austrija dobivala od prekomorskih iseljenika iznosio je godine 1903. samo 87 milijuna kruna, danas se taj novac podeseterostručio tako da iznosi preko 500 milijuna kruna.

Tim iseljeničkim milijunima je država mogla da namiri veći dio svog deficita od 850 milijuna kruna.

Ova činjenica valjda i opravdava svu onu bezbriгу kojom je Monarhija trpila iseljavanje, dapače ga indirektno i podupirala sve do zadnjih dana, kad je ono došlo u sukob sa obrambenim njenim interesima.

I zato se ni najmanje ne radujemo, da će Austrija poduzeti radikalne mjere da u svojoj kući nadje lieka proti iseljavanju, već će se ona ograničiti na one mjere koje će doduše obezbijediti njenu obrambenu sigurnost ali će isto tako osigurati i unapredjenje iseljavanja ukoliko ono s obrambenom njenom snagom neće doći u sukob.

To je donekle i shvatljivo. Ta iseljenici su spas Austro-Ugarske monarhije.«

Takav negativan stav prema Austro-Ugarskoj je dosta čest u iseljeničkom novinstvu. Politika Monarhije osuđuje se kao isključivi krivac za iseljavanje. Tako prve novine naših iseljenika u Južnoj Americi ISKRA SLAVJANSKE SLOBODE iz Buenos Airesa u broju od 1. kolovoza 1883, između ostalog, pišu:

»Što je krivo tome užasnome pojavu — svakom je poznato — našu dobrobit počinju i od kore hljeba grabi nam gladni inostranac koji nas nadvladuje. Mi ne možemo biti nego siromasi, ako moramo bogatiti naše gospodare koji nam zabranjuju i naš jezik, i koji nas kazne i za najmanju našu želju narodnosti.«¹⁴

¹³ Domovina je jedini list naših iseljenika na južnoameričkoj obali Tihog oceana koji izlazi u to vrijeme. Da se tiska upravo u Punta Arenasu, nije slučajno jer u tom gradu bijaše tada naša najbrojnija i najbolje organizirana kolonija u ovom dijelu Južne Amerike. O tome više vidi Lj. Antić, O jednom popisu naših iseljenika u Punta Arenasu 1916. godine, Migracije, VIII—IX, Zagreb, 1980, prilog.

¹⁴ Prvi broj Iskre slavjanske slobode tiskan je 1. ožujka 1883. Urednik i vlasnik lista bio je dr Dinko pl. Grisogono Bortolazzi iz Zadra. List je bio mjesečnik a u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci sačuvano je 8 prvih brojeva za koje se može pretpostaviti da su ujedno i svi koji su izašli.

Iako je iseljavanje iz Dalmacije — otkad je od 70-ih godina prošlog stoljeća poprimilo masovni značaj — teklo kontinuirano, ono je ipak do prvoga svjetskog rata povremeno imalo jače skokove, koji bijahu prouzročeni poremećajima u gospodarskom životu Dalmacije. Prvi takav skok prouzročila je tzv. »vinska klauzula«, koja je bila sastavni dio trgovinskog ugovora što ga je Austro-Ugarska sklopila s Italijom godine 1891. a prema kojoj je uvelike snižena carina za uvoz talijanskog vina. Monarhija je taj ustupak napravila iz političkih razloga kako bi jače privukla Italiju kao stalno nezadovoljnog člana Trojnog saveza. Ona je u to ušla znajući kakve će posljedice »vinska klauzula« prouzročiti u Dalmaciji u čijem je gospodarstvu prevladavala monokultura vinove loze. Politička nemoć Dalmacije ovom se prilikom najizravnije odrazila na njezinu gospodarsku i društvenu situaciju. Toga su dakako u Dalmaciji bili svjesni. Zbog rentabilnije proizvodnje, manjih prijevoznih troškova i bolje kvalitete, talijansko je vino ubrzo pošto je klauzula stupila na snagu (u kolovozu 1892) preplavilo austro-ugarsko tržište i potpuno istisnulo dalmatinsko. Ogorčeni protesti težaka nisu ništa mogli promijeniti,¹⁵ a situaciju koja je nastala opisuju NARODNI LIST 15. kolovoza 1900:

»Usljed toga se najednom dogodilo, da ogorčeni vinar, vidjevši da ne može za vino dobiti ni toliko, da pokrije svoje troškove u gotovom, izlio vino iz sudova i prestao obradivati vinograd. No, brzo iza toga pošao bi u Ameriku, prodavši u tu svrhu i vlastitu kuću, u kojoj se rodio. Vlada ko da sve to ne opaža, jer još do sada teku daće u državnu blagajnu, makar da kukavni državljanin i ne plaća već često puta svojim krunama, već posudjenim u sretnoga susjeda, koji ima nekoga u Americi.«

Ako su neki u Dalmaciji i smatrali da mnogi iseljavaju »od obisti«, sada se situacija bitno promijenila: »Amerika« je mnogima postala jedini izlaz. O tome 18. studenoga 1892. godine piše PUČKI LIST:

»Što je dosadašnjih godina u Ameriku hodilo redomice, ove godine okrenulo nikud navalice. Neima parobroda pa bilo iz Kotora, Dubrovnika, bilo sa otoka Brača, Hvara, Korčule da nevidimo kojeg našeg seljenika za Ameriku, a imade nikih dana, kao u nedilju jutrom na dubrovačkom parobrodu, da cile čete mladih, sriđovičnih ljudi putuju za daleki svijet. To smo često na vlastite oči gledali, nika bi nas tuga na to spopala, te nam se nadalo misliti, što goni tu čeljad od svojeg kućnog praga? je li to dobro da nam najbolje snage iz zemlje biže i po tuđem se nepoznatom svijetu klatare? Što se je prošlih godina selio svijet u Ameriku bilo je, virujete, više od obisti nego od nevolje, jer ako u nas nije bilo loše, u Americi je bilo puno bolje.

.....

Tražiti razloge ovogodišnjem mnogobrojnom iseljivanju ne treba poći na daleko. Kada je lanjske godine »Pučki list« vikao proti trgovačkom ugovoru s Italijom¹⁶ i prikazivao tužne posljedice štete znalo se je već našto će naš težak spasti, što će mu njegov krvavi trud izbaciti.«

¹⁵ »Vinska klauzula« prestala je vrijediti 1904.

¹⁶ Prvi broj Pučkog lista tiskan je u Splitu 7. V 1891, a izlazio je svake 1. i 3. subote u mjesecu.

Situacija se još pogoršala kad se idućih godina, od sjevera prema jugu, počela širiti bolest vinove loze — filoksera. I ovom prilikom izostala je djelotvorna državna intervencija kada je staru lozu trebalo zamjenjivati američkom vrstom koja je bila otporna na ovu bolest. Atmosferu koja je nastala u Dalmaciji HRVATSKA RIJEČ 6. svibnja 1905. slika apokaliptičkim bojama:

«...Dvanaest godišnja mora iscrpila je našu snagu. Bolesti na lozam smanjile su prihod zemljišta. Gola brda ne daju dovoljno paše njegovoj marvi. Neuredjene vode i bujice raznose sok zemlje. Močvare tamane njegovo zdravlje. Živež koji treba da kupuje sve to skuplji je. Naš čovjek, ako će da se prehrani, treba da se duži, a duži se obično kod seoskog kamatnika, koji mu postade gospodarom i truda i imanja. Na taj način mali naš posjednik posjeduje samo prividno, a u istinu je rob bezdušnog kamatnika.

Uzrok seljenju valja da tražimo dakle ondje, gdje ga obično svak nalazi, a to je u neimanju, u neposjedovanju, u siromaštvu, u modernom robstvu.

Ovomu je mnogo kriva i vlada i domaće uprave, koje protiv kamatništvu nisu ništa uradile. Osim toga nije se ništa uradilo da iscrpljena zemlja natusti, šumá kao da za Dalmaciju ne treba, u zarazi filoksere vlada postupa kao najgori škrtac: dolazi u pomoć prekasno i škrtu. Brodarstvo propalo itd.»

U nastavku članka pisac ističe kako težak preko oceana »bježi pred gladom« a kad se nađe u tuđini, »prepušten je sebi i svojoj kobi«. Od vlade ne treba mnogo očekivati nego trebamo sami »izseljivanje urediti sebi u korist«. Zato predlaže da se osnuje »neka vrst narodne hrvatske informacione Agencije ili Banke na Rijeci ili Trstu koja bi bila u savezu sa našim izseljeničkim centrima po svietu i davala potrebite upute po domovini, mijenjala novac, davala predujme itd.«. Ovo je vrijeme dakle kada se sve više razmišlja kako da se vlastitim snagama poradi na reguliranju iseljavanja. U dijelom citiranom članku PUČKOG LISTA od 18. studenoga 1892. predlagalo se primjerice da se seljenje usmjeri prema Bosni i Hercegovini.¹⁷ Sada se govori o zajedničkom organiziranju s izseljeničkim institucijama tako da se kapital iseljenika usmjeri na gospodarsko oživljavanje Dalmacije, a u članku HRVATSKA RIJEČI o iseljavanju od 14. listopada 1905. predlaže se osnivanje seoskih blagajni i zadruga¹⁸ i upozorava na prednosti i koristi od pravilno vodene iseljeničke politike. U isto vrijeme žestoko se napada vlast koja ništa ne poduzima nego dapače tretira mladiće — iseljenike kao vojne bjegunce, prisiljavajući ih tako da mimo volje uzmu američko državljanstvo:

¹⁷ O kolonizaciji južnoslavenskih krajeva u Monarhiji u to vrijeme piše i Narodni list, U njemu 17. IX 1892. stoji: »Zar nebi bilo uputno i u velike korisno udesiti kod nas sustav selenja iz napučenih naših predjela, u one naše predjele, koji su manje napučeni? (...) Mjesto da se po Bosni siju kojekakve njemačke kolonije, zar nebi bilo bolje, da se Bosna kolonizira našim narodom iz napučenijih predjela. Naši izseljenici tamo bi našli jedan jezik, jednake običaje, jednak sustav življenja; te osim što bi se urodjeni elemenat njima radije priljubio; oni bi nad tim elementom kud kamo bolje znali obavljati prosvjetnu zadaću.«

¹⁸ O seoskim blagajnama vidi Frano Ivanišević, Seoske blagajne, Zadar, 1908.

»Seoba u Dalmaciji je vrijedna, da joj se nešto više pažnje posveti. Dok seljenje ima značaj privremenog seljenja — kao što je velikim dijelom u Banovini — dotle se nije velikoj šteti bojati, dapače, povremeno seljenje ne može biti nego većinom od koristi, jer izseljenici ne samo, što se u tuđini za mnogo godina prehrane novcem tamo zaradjenim, već mnogi suvišak zarade prištede, te se onda s prištednjom povrate kući; povrate se i s povećanom kulturom, koju su tamo ili u gospodarstvu, ili u trgovini pribavili te tako donošaju korist domovini sa materijalnog i kulturnog gledišta. (...) Ali nažalost, ako promatramo seobu iz Dalmacije, vidjet ćemo, veći broj iseljenika sve su čili mladići, koji se sele još prije, nego li su obavili vojnu službu. Našavši tako zarade, ogluše se pozivu k vojnoj stavnji i tako postadu vojnički bjegunci, te mučno da se više povrate u domovinu, jer nailaze na stotine neprilika, dapače mnogi primame sebi vjerenicu, braću, rodbinu, te mnogo puta i čitavu obitelj. Mnogi naš mladići, ne našavši tamo zarade, učine se odmah američkim sugradjanima i udju u američku mornaricu kao prosti vojnici, gdje u razkalašenom mornaričkom životu teško da i novčić prištede, pa se tako za uvijek bace u krilo njima do sada nepoznatoj ali harnijoj domovini.«

Tih godina nad sudbinom iseljenika lamentira i NARODNI LIST koji u broju od 29. ožujka 1906. između ostalog piše:

»Ono tisuću naših izseljenika, koji su kroz zadnje tri sedmice ostavili svoju domovinu, bielo je roblje, komu je određeno, da u zemlji, u koju ga domamiše varava obećanja, vrši onu ulogu, koju su negda crnci imali. To je čovječje meso, prodano i kupljeno, da ugine u rudokopima i tvornicama, koje su američanski milijuni podigli za utakmicu pobjedjenoj Europi.«¹⁹

Vrijednost »vinskoj klauzuli« istekla je godine 1904, i ona se više nije produžila. I loza je uvelike obnavljana, pa se vinogradarstvo počelo oporavljati. I iseljenici su se na novi kraj privikli, snašli se i učvrstili pa mogoše i više novca slati u »stari kraj« i tako pridonijeti gospodarskoj i društvenoj stabilnosti zavičaja. Težak se postepeno oslobađao i od zavisnosti zelenaša, i to dobrim dijelom zahvaljujući seoskim blagajnama i zadrugama. Kapital u ovim ustanovama nije se akumulirao samo zahvaljujući prodaji težačkih proizvoda nego, možda čak i više, i od novca koji su slali iseljenici. Što je značio iseljenički novac možda se najbolje vidi ako se usporedi gospodarska situacija u »iseljeničkom« i »neiseljeničkom rayonu«. Prvome su, prema splitskom ZADRUGARU

¹⁹ Da autor članka ne pretjeruje potvrđuju i ovi podaci: »Prosječno uzeto, može se reći, da između 30.000 Zajedničkih (Narodne hrvatske zajednice u SAD, op. Lj. A.) članova, godišnje ih umire 250, od kojih jedna petina od sušice, a tek jedna petina od naravnog pomora. Pokraj smrti dolaze druge nesreće: gubitak tjelesnih uda, ruka, noga, očiju, neizlječive bolesti i poremećenja uma. U svim slučajevima postotak je velik, svaki siže u desetke, tako da ih se na koncu godine sakupi preko 100—150 skupa. U redovima N. H. Z. tako se umnožio broj neizlječivih i nesposobnih za radnju članova, da je ista prinuđena graditi posebno veliko zaklonište za njih. Ako vam takvu sliku pruža skupina od samih 30.000 ljudi, zamislite se u sliku, koju bismo dobili kada bismo imali da računamo sa brojem cjelokupnog našeg iseljeničtva u Sjed. Državama, od 4—500.000 ljudi, koji rade i djeluju, u velikoj svojoj većini pod istim okolnostima, pod kojima i ono, te se ne nalaze u redovima Zajednice, samo što je njihova nesreća totalna jer se nitko za njih, ni za njihove ne brine.«

Predavanje nar. zastupnika I. F. Lupisa, Naše iseljeničko pitanje, Spljet, 1915, 21—22.

od listopada (br. 10) pripadali kotarevi: makarski, supetarski, hvarski, korčulanski, dubrovački i kotorski a potonjem: splitski, benkovački, kninski, metkovički, sinjski, šibenski i zadarski. Prema tom listu:

»Iseljenički rayon u trideset godina aktivne zarade po svijetu: a) gotovo se sasvim oslobodio kmetstva (odnosno kolonata, op. Lj. A.), b) uzdržao i uvećao svoja imanja, c) prikupio u svoje blagajne i štedionice, članice Zadružnog Saveza do 15,000.000 K(runna) prištednja.«

Na ovom području je za otplatu starih dugova i kupnju zemlje uloženo oko 100,000.000 iseljeničkih kruna. Prema istom izvoru od 12,000.000 kruna duga Vjeresijskom zavodu Kraljevine Dalmacije na iseljeničko područje otpao je samo jedan milijun, a bilo je kotareva, poput korčulanskog, koji uopće nije bio zadužen kod ove ustanove.

Ovdje se valja podsjetiti da je »iseljencički rayon« bio mnogo manji. Na njegovu području godine 1913. živjelo je 189.000 a na »neiseljencičkom« 465.000 stanovnika.

Kako se to odrazilo na život ljudi u »iseljencičkom rayonu« oslikao je ZADRUGAR u srpanjskom broju (br. 2) 1913:

»U okolici Korčule, gdje sve mogu izbliza da vidim i sudim, (članak je napisao Ivan Frano Lupis-Vukić) otrag dvadeset godina čitava sela bijahu u bankrotnom stanju, a danas su sva u ogromnoj mjeri pomoću iseljeničkih zaslužaba preporogjena.

U svakom selu sagradjeno je mnogo kuća — u poslu kuća naši ljudi često pretjeruju — otkupljena su imanja i proširena, a prištednja na štedionicama i bankama je upravo znatna, u dvadeset godina digla se je od jednog na 5—6 milijona (cijeli kotar korčulanski), od kojih direktno iseljeničke prištednje mora da je više od polovice, a kojoj mora se dodati spomenute isplate dugova i materijalne poboljšice, što bi skupa zasieglo mislim, u još toliku sumu. Stanovništvo nije se, istina znatno uvećalo, uslijed spomenutih neizbježnih odpadaka, ali se nije ni umanjilo. kao što se nije ni umanjio ni prostor obradljivog zemljišta, dapače prije se je povećao. Na otoku Pelješcu, veći dio stanovništva, manji dio bez mora, a veći bez Amerike, ne bi apsolutno mogao živjeti.«

Unatoč poboljšanju gospodarske situacije iseljavanje se iz Dalmacije nastavljalo istim intenzitetom.²⁰ Dok je ono nakon vinske krize donosilo opisane

²⁰ Uzroci za ovo su višestruki: spajanje obitelji, pojeftinjenje putnih troškova, velika propaganda i reklamiranje iseljavanja, veća udobnost i kraća putovanja itd. U vezi s pojeftinjenjem putnih troškova, Jaša Grašević u članku Iseljavanje u svibanjskom broju Zadrugara 1913. bilježi: »Konkurencija snizila je tako cijenu putnih karata i skratila vrijeme prelaska, da je selenje u Ameriku postalo jedno lijepo zabavno putovanje. Imade mnogo iseljenika, koji, prezimivši u domovini, polaze na proljeće u Ameriku na posao.«

Ovo nam govori kako u narodu još uvijek postoji svijest o privremenom karakteru iseljavanja. Uostalom, tada je u opticaju termin »privremeni iseljenik«.

Ovdje se samo po sebi nameće korisnost usporedbe ondašnjih »privremenih iseljenika« i današnjih »radnika na privremenom radu u inozemstvu«. Bez uvida u ondašnje migracijske procese bilo bi nam otežano shvaćanje današnjih procesa prijelaza naših privremenih migranata u trajne.

koristi — što se odrazilo i na promjenu pristupa ovom problemu — sada se pokazuje bojazan od suprotnih učinaka. U Zadružnom savezu članstvo se počelo osipati, pa se od 1913. opet zapaža veliko zanimanje za problem iseljavanja. Održavaju se sastanci, donose zaključci, prave ankete itd. Doduše ovo pojačano zanimanje izazvano je i akcijama u Beču oko donošenja Zakonske osnove o iseljavanju. Naime, Austrija sve do tada nema nikakvog iseljeničkog zakonodavstva premda iseljavanje nije problem samo Dalmacije nego i nekih drugih njenih pokrajina osobito Galicije i Bukovine odakle se godišnje iseljavalo oko 120.000 ljudi. Prevladavalo je mišljenje da su Zakonsku osnovu pokrenuli vojni krugovi Monarhije zabrinuti zbog velikog odljeva vojnika u ovom predratnom razdoblju.²¹

* * *

Kad se »u novčanom pogledu dobro učvrstio te uredio i ostale grane poslovanja, sa ovim skopčane«, Zadružni savez u Splitu »odlučio se da uredi i naše iseljeničko pitanje«. S tim u vezi ravnatelj Saveza Ivan Antićević i član njegova predstojništva dr. Bulić putuju u svibnju 1915. u Zagreb da ispitaju kako su se tamošnje srodne institucije postavile prema ovom problemu. Nakon toga zaključeno je da se problem iznese na sljedeću glavnu skupštinu Saveza na koju će se pozvati istaknuti javni radnici iz Hrvatske, koji se inače bave iseljavanjem a to su: I. F. Lupis Vukić, dr. Ante Tresić Pavičić, Stjepan Zagorac i dr. Krunoslav Janda. Skupština je održana 27. lipnja 1913. u Rijeci, no zbog »zarazne bolesti« koja je u to vrijeme tamo harala, od pozvanih se pojavio samo Lupis Vukić. U takvoj situaciji problem nije došao do izražaja. Zastupnik Lupis Vukić »samo se u kratkim crtama dotakao iseljeničstva«, dok je Antićević samo ukratko iznio Savezov stav, koji nije za iseljavanje. »Svrha ove akcije«, istakao je Antićević, »jest ta, da se iseljavanje, dok postoji, uredi ukoliko se dađe, i da se predupriječe zle posljedice istoga, a izvuče se od njega što moguća viša korist po naš narod i po same iseljenike.«²²

Zbog toga je već 24. srpnja 1913. u Splitu održana druga izvanredna skupština Zadružnog saveza posvećena problemu iseljavanja. Glavni referent bio je Lupis Vukić, koji je naglasio da se tijekom posljednjih dvadeset godina od našeg seljačkog staleža odcijepila gotovo četvrtina. On je kritizirao inteligenciju koja »malo mari za seljačko, a nimalo za iseljeničko pitanje« nego je »sva zaokupljena čisto političkim, a u zadnje doba besplodnim kulturnim pitanjima.«²³ U nastavku pokušao je procijeniti broj iseljenika iz cijele Hrvatske, koji prema njegovoj procjeni (»to se nemože točno odrediti«), premašuje 400.000. Određujući karakter njihova iseljavanja on ih smatra »privremenim iseljenicima« koji »idu u svijet, čvrstom nakanom, da se opet kući povrate«. U tome vidi svu složenost našeg iseljeničkog problema jer se ne radi o klasičnom iseljavanju (kao primjerice kod Francuza, Iraca i Nijemaca) odakle iseljava višak stanovništva koji se ne kanj vratiti.

²¹ O austrougarskoj politici i zakonodavstvu vidi Lj. Antić, Prilog istraživanju austrijske iseljeničke politike i zakonodavstva kao činilaca masovnog iseljavanja iz Dalmacije pred prvi svjetski rat. Zadarska revija II/1985, 242.

²² Kao bilj. 18, str. 4.

²³ Isto, str. 10.

U nastavku Lupis Vukić upozorava na uzroke iseljavanja koji su uglavnom oni izneseni u ovom radu, da bi se zatim pozabavio njegovim sprečavanjem, odnosno reguliranjem, te navodi: »Jedini lijek protiv ovog procesa, toli pogubnog po narodni opstanak, bio bi da se provodi jedna jaka propaganda, koju bi započeli učitelji kod djece u školi, a nastavili je među starijima, uz pomoć svećenika s oltara i amvona, te suradnju svih pučkih listova, protiv iseljavanja djece. On poziva i državu da donese zakon protiv iseljavanja djece »ispod stanovite dobe bez pratnje roditelja«. »Ali mi nesmiemo na tu eventualnost čekati, nego pri ovom, kano i pri svakom narodnom poslu, pouzdati se jedino u se, u svoju snagu i pamet«, smatra Lupis Vukić.²⁴ Osvrćući se na mišljenja prema kojima bi iseljavanje trebalo zakonski zabraniti, on u nastavku kaže: »kao da se iseljavanje dađe spriječiti ili dapače i ograničiti, dok se ne odstrane glavni njegovi uzroci« izražavajući sumnju »da bi bilo teško udesiti takav zakon, koji bi slobodnim građanima zabranjivao prelaz preko državnih granica.«²⁵

Na temelju ovog izlaganja skupština je donijela rezoluciju kojom je Zadrudni savez preuzeo brigu o tome da narod odgovara od iseljenja, a tamo gdje se ono ne može spriječiti da se bar umanje njegove »zle posljedice« po narod i po samog iseljenika.

Iz nje su proizašli ovi zaključci:

1. Zadrudni savez preuzima brigu »oko sregjenja iseljeničkog pitanja«, ali ne iz špekulacije i materijalne koristi već za »dobro i korist samih iseljenika, a po tome i opću narodnu korist«.

2. Poradit će se na otpremanju iseljenika po što povoljnijim prijevoznim uvjetima te brigati se za njihovo namještenje, kako više ne bi bili »izloženi prevarama i hrgjavom postupanju... kao što je to dosad često bivalo«.

3. Iseljenicima će se davati savjeti »kako imaju da se vladaju u tudjem svijetu, kako da što više štede i kako da svoje prištednje šalju u domovinu i na sigurno ulažu na priplod«.

4. »Svoje prištednje moći će iseljenici slati u domovinu preko Zadrudnog saveza; budu li voljni, moći će ih držati i na priplodu kod Saveza ili kod koje zadruge, što ju oni odrede — inače Zadrudni savez će ove njihove prištednje isplaćivat, kome naznače iseljenici. Ovo Zadrudni savez može da čini bez ikakova troška, jer su njegove članice, preko kojih bi isplate obavljao, raštrkane po čitavoj pokrajini.«

5. Savez će održavati pismeni kontakt s iseljenicima, pomažući im savjetima.

6. U ostvarivanju ove »dobre i plemenite zamisli« Savez će se obratiti za pomoć »nadležnim faktorima«.²⁶

Na skupštini je zaključeno da se Lupisovo izlaganje, rezolucija i zaključci tiskaju u zasebnoj brošuri »u više hiljada primjeraka, što neka se besplatno razdijeli medju naše iseljenike u Americi, Africi i Australiji«.

I na trećem sastanku u Splitu (28. listopada 1913) Zadrudni savez donio je rezoluciju s osnovnim točkama:

²⁴ Isto, str. 17.

²⁵ Isto, str. 15.

²⁶ Isto, str. 6—7.

- koncentrirati poslove u vezi prijevoza iseljenika,
 - koncentrirati iseljenički kapital i upotrijebiti ga za blagostanje naroda,
 - upoznati s rezolucijom sve narodne zastupnike, zemaljske odbore u Zadru i Ljubljani, sve zadrugne organizacije u Austriji i motivirati ih za jedinstvene postupke,
 - propagirati Društvo sv. Rafaela.²⁷
- Na sastanku je razrađen i radni program zadruge »Putnik« definiran ovako:
- pobijati štampom, vlastitim letacima, a osobito predavanjima svako umjetno stvoreno, nepotrebno i nerazložito iseljavanje, jer dobar dio ljudi ide u inozemstvo, ne poznavajući teškoće i pogibelji kojima se izlaže.
 - pobijati maniju dječjeg i malodobnog iseljavanja, prikazujući roditeljima sve štetne posljedice, koje od toga nastaju,
 - svim mogućim sredstvima nagovora pobijati vojno bjegunstvo i neudovoljavanje vojnim dužnostima,
 - nagovarati ljude da se prije odlaska osiguraju pristupajući u naše dobrotvorne organizacije,
 - upućivati članove riječju i tiskom kako će najsigurnije svoje uštede slati u domovinu, i to izravno svojim zadrugama ili preko Zadružnog saveza,
 - savjetovati obitelji iseljenika u slučaju nesreće.²⁸

Agencija je doista i stasala. Poslovnicu u Splitu vodio je Lupis Vukić. Koliko je ona utjecala na iseljavanje, odnosno na iseljeničku politiku nije nam poznato kako zbog nedostatka dokumenata tako i zbog kratkog vremena djelovanja.

Analizu uloge Zadružnog saveza kao čimbenika u iseljeničkoj politici izvršit ćemo konstatacijom da su njegove ocjene i akcije u vezi s iseljeničkim problemom uglavnom prihvatljive, no ne možemo se oteti dojmu da je ovaj u njih ulazio u prvome redu zbog vlastite koristi.

* * *

Istraživanja na temelju kojih bi se moglo doći do relevantnih zaključaka o težini iseljeničkog problema i o odnosu javnosti prema njemu u ono vrijeme nije bilo. Jedino smo na nešto slično naišli u svibanjskom broju ZADRUGARA iz 1913. Jaša Grašević piše da je »obišao skoro čitavu našu užu domovinu, uzimajući podatke od inteligentnijih ljudi, ispitivajući općinske registre, razgovarajući sa načelnicima i općinskim tajnicima« a sve u cilju da dođe do odgovora na pitanje: što naš čovjek misli »o selenju našeg svijeta u Ameriku?« Grašević piše:

²⁷ Društvo sv. Jerolima za hrvatske iseljenike osnovano je u Zagrebu 1913. To je samo jedno u nizu međunarodnih društava s istim imenom i programom. Inicijativa za osnivanje društva potekla je od tadašnjeg zagrebačkog nadbiskupa Antuna Bauera, a svrha mu je bila očuvanje vjerskog života iseljenika.

Više o ovom društvu vidi Društvo sv. Rafaela za zaštitu hrvatskih iseljenika, Zagreb 1913. i Godišnji izvještaj Društva sv. Rafaela za hrv. iseljenike 1913—1914, Zagreb 1914.

²⁸ Zadrugar, br. XI. 1913.

»I morao sam na moje veliko čudo primjetiti da bi odgovor bio uvijek povoljan ili nepovoljan, prema socijalnim prilikama, u kojima se moj izvjestitelj nalazio. Kada sam se desio na posjednika, koji je teže dolazio do radnih sila i koji je morao plaćati dvostruko-trostruko nego što ih je plaćao prije nekoliko godina, odgovorio bi mi: 'Dragi gospodine, u ovom kraju došli smo do skrajnjih granica. Ne može se tako dalje. Vlada bi morala učiniti odmah nešto. Ali ne govorimo o vladi, ta za Dalmaciju ne zna ni da opstoji.'

A kad bi upitao kakvog proletarca, koji nije posjedovao ništa, onda bi odgovor bio uvijek ovaj: 'Selenje je za Dalmaciju prava blagodat. Da nije bilo iseljivanja, mi bi bili došli do toga, da sišemo krv jedni drugima. Nekada je naš kraj bio najsiromašniji, a danas nije. Zadrugari su se riješili duga i nijesu više zadruzi na teret. Seljaci nijesu više primorani prosići u gospodara, plaćajući kamatnicima 10 do 50 posto. Bez dvojbe za naš kraj iseljivanje je od velike koristi.'

Sigurno jedan i drugi odgovor je subjektivan i jednostran. Jedan i drugi gledaju na fenomen sa svoga gledišta. A ipak malo istine nalazite u prvom kao i u drugom odgovoru. Jednom sam se desio kod jednog općinskog tajnika u času kad se razgovaralo o predmetu i imah prilike čuti, kako se žestoko brani jedno i drugo stanovište. Ali bilo je onih ljudi koji su mi odgovorili na pitanje objektivno: 'Iseljivanje je, gospodine, blagodat za one, te sele, jer je dobitak veći i pojedine obitelji barem ne stradaju. Ali sigurno mi kao narod s druge strane gubimo, jer nas od godine u godinu nestaje.'

I zbilja, ukoliko sam ja mogao opaziti, selenje je koristilo i čisto poljodjelskim krajevima, jer je povisilo nadnice i omogućilo veći dobitak i onima što ostadoše. Ali to znači da oni koji nijesu poljodjelci i živu u gradu, moraju plaćati skuplje kruh, meso i zelen. Sigurno mnoge su obitelji poboljšale svoje financijalno stanje novcem što se je slao iz Amerike, pa i one, koje bi prije skapavale od gladi, danas imaju i polje i kućicu i blago. Po otocima na primjer, vraća se 30% iseljenika, donose novca i preporogjuju čitava sela i mjesta. Emigracija je pako koristila nešto da je broj analfabeta spao. Iseljenik osjeća kako je neophodno potrebno znati čitat i pisat, pa potiče svoje da šalju djecu u škole mjesto u pašu i na polje. Kamatarenje polako nestaje, a i poljodjelci racionalnije obrađuju zemlju.

Ali pogledajmo malo na predmet s generalnog i nacionalnog gledišta. Prije svega iseljavanjem se gube najbolje radne sile, one na kojima se bazira čitav ostali narod. Nikad me nije ta činjenica tako uznemirila, kao prošle godine, kada se jednog predvečerja šetah po tršćanskoj obali. Predamnom ogromna lađa i gledam pred njom na obali kakovih 500 samih Dalmatinaca, što se spremaju na odlazak preko mora — i pomislih: »jao mome kraju što gubi takove ljude, a blago onome što ih dobiva.« Među iseljenicima bio je najveći broj muškaraca u najljepšoj dobi, dobar broj mladih tek pupajućih radnika i veoma malen broj žena, pak nas ne može iznenaditi, kada u našim krajevima gledamo samo žene kako rade i ne nalazimo muškaraca među njima.

»Dobro je — netko će primijetiti — ali ovi ljudi sele samo na kratko vrijeme, pa se opet vraćaju, da stečenim novcem obrade ono, što je neobrađeno ležalo. Ali to je samo utvaranje. Ja sam se osobito zanimao za to u onim krajevima Dalmacije, koje sam obišao proučavajući iseljenički fenomen i uvjerio sam se da se veoma mali broj povraća.

(..)

Mnogo puta bi slušao od glavara i načelnika jedno te isto: 'Seljak koji je okusio što znači sloboda u Americi, teško da se povrati kući. Često se i vrate u priličnom broju, ali, uvijek odlukom da će opet preko mora.' Kad i kad bi upitao koga: Volite li više Dalmaciju ili Ameriku: ono bi mi odgovorili; Ne, u Americi imamo više slobode: Amerikanci nas vrlo vole.«

* * *

Dosada je na više mjesta bilo riječi o velikoj populacijskoj praznini koja je u Dalmaciji nastala kao posljedak iseljavanja, tj. kao da je Dalmacija krajem XIX i početkom XX stoljeća doživjela pravu demografsku katastrofu. Je li baš bilo tako? Čini se da nije. Naime u apsolutnim brojkama stanovništvo se u Dalmaciji neprestano povećavalo. Nema sumnje da je to povećanje bilo umnogome usporeno odljevom velikog broja mahom mladih ljudi, no ono je nadoknađeno visokim natalitetom onih koji su ostajali. Nije nam poznato je li u ovo vrijeme bilo značajnijih imigracijskih tokova iz ostalog dijela Monarhije što bi imalo odraza na demografsku sliku Dalmacije.²⁹

* * *

Unatoč znatnom zanimanju koje je javnost u Dalmaciji pokazivala za iseljavanje, u austrijskom dijelu Monarhije nije bilo određene iseljeničke politike pa ni zakonodavstva. Ono je dugo ostalo u privatnoj sferi i bilo je stvar osobnog opredjeljenja pojedinca. Tek 1904, vjerojatno djelomično i pod pritiskom dalmatinske javnosti odnosno njezinih zastupnika u Carevinskom vijeću u Beču, u prvome redu Jurja Biankinija, donesena je Zakonska osnova o iseljavanju i predana »Iseljeničkom odboru« da je prouči i o njoj izvijesti.³⁰ Odbor je »za bolje obaviještenje« iste godine »bio sazvao anketu u Beču«, no ubrzo se, koliko nam je poznato, na ovom prestalo ozbiljno raditi. O problemu se ozbiljno progovorilo tek 1912, i to u prijestolnoj besjedi pri otvaranju Carevinskog vijeća u kojoj se spominje i Zakonska osnova o iseljavanju. Do ovog je došlo, kako smo već rekli, pod pritiskom vojnih krugova budući da je Osnova o kojoj se raspravljalo iduće godine bila popraćena izvještajem »u kojem se iztiče kako u ovoj državi izseljavanje sve više raste, pa je pogibeljno i za obrambenu snagu.«³¹

Osim ograničenja iseljavanja osobama mlađim od 16 godina (budući regrutit!), Osnova se uglavnom bavila perifernim stvarima poput zabrane reklamiranja iseljavanja i pooštrenja kriterija za dobivanje dozvola za otvaranje agencija za poslove iseljavanja.

Dalmatinska javnost zauzela je negativan stav prema Osnovi. Protiv nje izjašnjavali su se i oni koji su se prema iseljavanju postavljali negativno poput Zadrženog saveza. Ovaj je u ograničavanju iseljavanja vidio pogibelj za svoje blagajne u koje je golem dio novca pristizao upravo iz »Amerike«. U novoj situaciji Savez nastoji dobiti monopol za vođenje svih poslova koji se tiču iseljavanja iz Dalmacije. Iseljavanje je za mnoge bilo postalo unosan posao kojega se teško bilo odreći — ali i to javno priznati.

²⁹ Apsolutni pad broja stanovnika dogodio se jedino u najizrazitijim emigracijskim sredinama poput otoka Brača i Hvara. Sve do 1900. broj stanovnika i ovdje je rastao a tek je popis iz 1910. iskazao manjak stanovništva.

Vidi Marko Korenčić, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857—1971*, Zagreb 1979.

³⁰ Narodni list 29. X. 1903.

³¹ Isto, 25. X. 1913.

ZAKLJUČCI

1. Po svim relevantnim kriterijima gospodarskog razvitka, Dalmacija je u razdoblju koje se obrađuje u ovom radu izrazito zaostala zemlja. Osnovna gospodarska grana jest poljoprivreda temeljena na monokulturi vinove loze. Kao i sve tako strukturirane privrede, i dalmatinska je bila izložena čestim poremećajima. Opasnosti su bile to veće što su krizu mogle izazvati promjene na tržištu, elementarne nepogode ali i politički potezi Monarhije u kojoj je Dalmacija imala neznatnu političku moć. Najizrazitiji primjer za to bila je tzv. »vinska klauzula«.

2. Glavni uzrok iseljavanja, koje u ovom razdoblju poprima masovne razmjere jest gospodarska zaostalost. Nakon vinske krize (prouzročene »vinskom klauzulom« i filokserom), stanovništvo, kojeg je bilo ionako previše po jedinici obradive površine, nalazi jedini izlaz u iseljavanju. Ostale su grane gospodarstva niškoakumulativne pa nedostaje kapitala za nove investicije. Državna intervencija u tom smislu izostaje, a ni kapital iz ostalog dijela Monarhije ne pokazuje interes za ulaganje u dalmatinsko gospodarstvo.

3. Iseljeničkim problemom najprije se počinju baviti novine na čijim se stranicama kristaliziraju dva stava, iako ne ulaze dublje u problem: a) iseljavanje je štetno, jer se nepovratno gubi radna snaga; b) iseljavanje je korisno jer novčani prilozi iseljenika pomažu prosperitetu emigracijskih područja.

4. Kako država ne pokazuje interesa za ovaj problem, njime se sve više bavi javnost, pojedini politički i javni radnici te lokalne ustanove. Od njih potječu prijedlozi o reguliranju iseljavanja i o tome kako ga iskoristiti za gospodarski razvitak. Međutim, ti prijedlozi nisu sustavno razrađeni a eventualni planovi o koncentraciji kapitala koji bi se upotrijebio za značajnije investicijske zahvate u Dalmaciji potpuno su izostali. Sve se svodilo na to da se novac skuplja u seoske, odnosno zadružne blagajne i upotrijebi za otplatu obiteljskih dugova, kupnju zemljišta ili gradnju kuća. Iseljenički novac, istina, podiže životni standard obitelji, ali se njime ne otvaraju nova radna mjesta pa se iseljavanje nastavlja.

5. Iseljavanje se osobito pojačalo pred prvi svjetski rat. Već navedenim uzrocima pridružuju se novi koji pospješuju seljenje: spajanje obitelji, pad cijene prijevozne karte (uslijed velikog prometa i konkurencije prijevoznika), reklamiranje iseljavanja itd. Ono dakle postaje unosan posao u koji se ubacuje i Zadružni savez u Splitu. Tijekom 1913. on održava više tematskih skupština o ovom problemu, donosi deklaracije i prijedloge a osniva i agenciju za iseljeničke poslove »Putnik«.

6. Pred sam rat za iseljavanje više interesa pokazuje i vlada u Beču, i to potaknuta vojnim krugovima koji zaključuju da velik odljev regruta ugrožava vojnu snagu zemlje. Pod njihovim pritiskom, kao i pod pritiskom javnosti, vlada godine 1913. izrađuje Zakonsku osnovu o iseljavanju. No ni ona ne zadire u bit problema nego se bavi perifernim stvarima, tj. zavođenjem više reda u otpremanju iseljenika. Zahtjevu vojnih krugova udovoljeno je odredbom da se zabranjuje iseljavanje osobama ispod 16 godina.

Zusammenfassung

DAS VERHÄLTNIS DER ÖFFENTLICHKEIT ZUR AUSWANDERUNG AUS DALMATIEN VON DEN 80-er JAHREN DES 19. JHS. BIS ZUM ERSTEN WELTKRIEG

Ljubomir Antić

Die massenhafte Auswanderung aus Dalmatien setzte in den 80-er Jahren des vorigen Jahrhunderts ein. Die Gründe dafür waren: große Bevölkerungsdichte und wenig landwirtschaftlich nutzbaren Bodens, die Unmöglichkeit der anderen Wirtschaftszweige, die überschüssige Landbevölkerung zu absorbieren, eine Krise in der Weinproduktion und -absatz sowie das Nichtvorhandensein einer Auswanderungspolitik und der einschlägigen Gesetzgebung. Einige von diesen Faktoren sind durch die politische Lage von Dalmatien innerhalb der Doppelmonarchie bedingt, so daß mittelbar von politischen Gründen der Auswanderung gesprochen werden könnte.

Mit dem Auswanderungsproblem begann sich zuerst die Presse in Dalmatien zu befassen; die Verfasser der Zeitungsartikel nahmen zwei entgegengesetzte Standpunkte ein: nach der Meinung der einen sei die Auswanderung sehr bedauerlich, weil dadurch die besten Arbeitskräfte für das Land verlorengingen und die Nation biologisch verarmte. Die andere Gruppe vertrat die Meinung, die Auswanderung sei nützlich, weil das Geld, das von den Emigranten geschickt wird, zum materiellen Aufschwung der Emigrationsgebiete beitrage. Die Letztgenannten betonten, daß es sich um »Auswanderer auf Zeit« handele, obwohl es sich schon an der Jahrhundertwende klar zeigte, daß der Prozeß der Umwandlung der vorläufigen in ständige Auswanderer begonnen hat, vor allem durch das Heranwachsen der »zweiten Generation«, die automatisch die Staatsbürgerschaft jenes Landes bekommt, in dem sie zur Welt kommt.

Bis zum Ende dieser Epoche bekundeten die staatlichen (lokalen sowie zentralen) Gremien kein Interesse für dieses Problem; außer der Presse begannen sich damit nur einige lokalen Stellen (der Genossenschaftsverband in Split und die Dorfkassen) und auch politisch oder in der Öffentlichkeitsarbeit engagierte Menschen zu beschäftigen. Von ihnen gingen die Vorschläge zur Regelung der Auswanderung und deren Nutzung für die wirtschaftliche Entwicklung Dalmatiens aus. Diese Aktionen führten jedoch nicht zu den erwarteten Ergebnissen, weil es nicht zur Kapitalakkumulation kommt, die bedeutendere Investitionen in Dalmatien ermöglichen würden, sondern alles erschöpft sich in der Anhebung des Lebensstandards der Auswandererfamilien, bzw. der Rückwanderer.

Die Auswanderung war bis zum Ersten Weltkrieg in stetigem Anstieg begriffen und wurde zu einem guten Business für alle, die sich beruflich mit der Auswanderung beschäftigten, bzw. mit der Nutzung des von den Emigranten in die alte Heimat geschickten Geldes. Deshalb wirken die Äußerungen über die Notwendigkeit, die Auswanderung zu bremsen, unaufrichtig und wenig überzeugend, vor allem wenn man sie auf den Seiten jener Zeitungen liest, die u. a. zahlreiche Reklamen von Auswanderungsagenturen oder von Vertretern des Genossenschaftsverbandes und der Dorfkassen, deren Kapital ja in erster Linie von den Auswanderern stammt, veröffentlichen.

Die Behörden in Wien, die im Jahre 1913 an einer Gesetzesgrundlage für die Auswanderung arbeiteten, verhehlten keineswegs, daß das in erster Linie deshalb getan wird, um die Auswanderung der Rekruten zu unterbinden, die für den sich schon ankündigenden Krieg nötig sein würden. Dieses Gesetz wurde also unter dem Druck der Militärkreise und nicht der Öffentlichkeit verabschiedet.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

Bernard STULLI, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR

i

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Pretplate i narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 1000 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.
Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — svibanj 1986.